

Keller Márkus: A tanárok helye. A középiskolai tanárok professzionalizációja porosz–magyar összehasonlításban a 19. század második felében

L Harmattan – 1956-os Intézet, Budapest, 2010. 288 oldal.

Keller Márkus a magyar társadalomtörténet-írás új generációjának egyik legtehetségesebb tagja. A *Tanárok helye* című könyve a 2009-ben az ELTE-n megvédett doktori disszertációjának kiadott változata. A kötetben a szerző ambíciózus célt tűz ki maga elé: újra kívánja értelmezni a magyar és általában a közép-európai megkésett, illetve elmaradt modernizáció toposzát egy konkrét történelmi folyamat, a középiskolai tanárság professzionalizációjának megfigyelésén keresztül. A modernizáció témája elsősorban a második világháború és az 1970-es évek között volt divatos a történetírásban, illetve a többi társadalomtudományban is. A történetiség modern rendjének kifulladásá óta az ilyen típusú vizsgálatok száma drasztikusan csökkent. Keller könyve azonban bizonyíték arra, hogy a modernizáció témája még bőven rejt magában meglepetéseket. Újszerű eredményei megérdemlik, hogy a mű gondolatmenetét részleteiben is bemutassuk.

Az első fejezet a szerző szociológiai képzettségének megfelelően részletes elméleti, módszertani és terminológiai háttérrel szolgáltatta a kutatás speciális részéhez. A magyar történelemtudományra sajnos kevésbé jellemző az ilyen jellegű módszertani felvezetés, ezért a szerző alapos metodológiai fejtegetései mindenképpen példaértékűnek mondhatóak. Keller könyvének kulcskategóriái leegyszerűsítve: a „közön-séges” munkának megfelelő foglalko-

zás, illetve a szakképzettséget igényelő, standardizált normákat követő, szervezett keretek között működő hivatás. A két kategória közötti átmenet a professzionalizáció folyamata. A foglalkozások professzionalizálódása korunk tapasztalati ténye, ekként a modernizáció egyik fontos területe. Amint az a hivatkozott szakirodalomból is kiderül, a professzionalizáció fogalmát a magyar történettudomány csak az utóbbi időben kezdte el használni. Annál öröndetesebb, hogy már több csoportra is kiterjedő munkák léteznek (például: a képzőművészek esetében), ugyanis az értelmiségi csoportok strukturált, standardizált képzése, jövedelmi viszonyaik és munkakörülményeik szabályozása a 19. század második felének fontos társadalomtörténeti mozzanata. Mivel a professzionalizáció folyamata jelentős mértékben hozzájárult az értelmiségi pálya vonzóbbá tételéhez, ezért közvetlen befolyással bírt a szociális mobilitásra is. A professzionalizáció vizsgálata ezért mindenképpen fontos a korszak mentalitástörténetének megértése szempontjából.

Az elméleti részben a szerző külön alfejezetet szentel az összehasonlító módszer bemutatásának. Ebben sikeresen rajzolja meg e módszer előnyeit és korlátait, egyúttal pedig megalapozza a később következő két esettanulmányban elvégzett komparatív elemzéseket. Manapság, amikor a nemzetközi társadalomtudományokban sem feltétlenül

jellemző az elméleti megalapozottságú összehasonlítás, ez az alaposan megindokolt komparatív metodika különösen üdvözlendő.¹ Telitalálatnak tartom Magyarország és Poroszország összehasonlítását. A magyar politikai elit és közvélemény a második világháborúig folyamatosan Németországra, korszakunkban pedig nyilvánvalóan annak is legfontosabb tartományára, Poroszországra tekintett példaként. Ezen túlmenően Poroszország kiválasztását hasonló társadalomszerkezete és a klasszikus modernizációs modellekben elfoglalt, a „nyugati centrum”-hoz képest szintén lemaradt pozíciója indokolja. Persze, amint Keller érveléséből is kiderül, a szerzőnek sok más választása nem volt: a balkáni országok, Románia, Oroszország, illetve a „nyugati centrum” országai annyira eltérő társadalomszerkezettel rendelkeztek, hogy az összehasonlítás nélkülözte volna a valódi alapot. A térségben pedig az Osztrák–Magyar Monarchia ciszlajtán felében az állami nemzetépítő politika hiánya miatt gyakorlatilag párhuzamos oktatási rendszerek fejlődtek, így az összehasonlítás csupán a nemzetépítés szempontjából lett volna releváns, a professzionalizációt vizsgálva azonban kevesebb eredményt kecsgettetett volna.

A könyv elemző részének központi kérdése az állam és a tanárok viszonya. A három analitikus fejezet közül az első a tanári érdekképviseletekkel, a máso-

dik a tanárok önképével, az utolsó pedig kimondottan a tanárok és az állam kapcsolatával foglalkozik. Keller tézise szerint a magyarországi és a poroszországi modernizáció közötti különbségeket nem valamilyen időbeli elmaradottsággal párosult strukturális hasonlósággal lehet magyarázni, azaz szerinte a két ország modernizációja egyszerűen más minőséget hordozott. Ez a más minőség pedig kiválóan illusztrálható a tanárok és az állam viszonyán keresztül.

A porosz modernizációt ugyanis sokkal inkább az állam vezérelte, mint a magyart. Amíg Poroszországban az állam teljes kontrollt gyakorolt az iskolarendszer és a tanárok fölött, addig a magyar oktatási rendszer nagy részét – a 19. század második feléig – működtető, széles körű autonómiával rendelkező egyházak szerepe teljesen ismeretlen volt Németországban. Ennek megfelelően a porosz tanárok sokkal inkább hivatalnokként tekintettek önmagukra, mint a független értelmiségi voltukat hangsúlyozó magyar kollégáik, így problémáik megoldását is jobban várták az államtól. Ezzel szemben a magyar állam nyilvánvalóan sokkal gyengébb pozíciót foglalt el az oktatáspolitikai területén, mivel anyagi eszközök híján nem állt módjában a felekezeti iskolák közvetlen állami ellenőrzés alá vonása. Az állam gyengesége így komoly teret biztosított a tanároknak, hogy szakértőként léphessenek fel az oktatáspolitikai területén. A különbségek ellenére Keller szerint mindkét ország tanári kara végül is sikerrel járt foglalkozásuk hivatássá történő átalakulása során, és társadalmi pozíciójuk is az általuk elvárt mértékben javult (270). Ez az eredmény egyértelműen jelzi, hogy a moder-

¹ A ma oly divatos, nyakló nélküli összehasonlítások helyenként olyan bornírt eredményekre vezetnek, mint például Magyarország és Francia Polinézia összevetése: Burri, Thomas 2010: *Models of autonomy? Case studies of minority regimes in Hungary and French Polynesia*. Schulthess, Zürich.

nizációnak több útja is lehetséges: míg a porosz esetben az államilag vezérelt, addig a magyar viszonyok között pedig az állam és – kissé anakronisztikus, de a lényegét valószínűleg helyesen értelmező kifejezéssel élve – a civil társadalom együttműködésével közösen megvalósuló modernizációs stratégia vezetett sikerre. A szerző eredményei egyúttal azt is jelzik, hogy a porosz modernizáció nemcsak, hogy nem volt gyorsabb és hatékonyabb, hanem éppen a modern, polgári társadalmak egyik legfontosabb alrendszerének tekintett civil társadalom kialakulásának kérdésében egyenesen gyengébb teljesítményt nyújtott, mint a magyar. A szerző kutatása ezért különösen érdekes az általa is részletesen ismertetett Sonderweg-vita szempontjából is. Keller kutatása tehát éppen ott tud újat nyújtani, ahol a korábbi kutatások kifulladások. A korábban feltételezett, azonos modernizációs mintákat követő, csak megvalósulásukat tekintve időben eltérő társadalmak helyett most a modernség polifonikus, sokszínű mintáját láthatjuk. Ez a sokszínűség pedig fontos magyarító tényező lehet a „boldog békeidők” sok szempontból egységes, de mégis számtalan lokális jegyet hordozó európai kultúrájának vizsgálatakor.

A meggyőző és újszerű kutatási eredmények mellett viszont a recenziens – nyilván saját érdeklődése miatt is – hiányolja a középiskolai tanárok társadalomtörténetének alaposabb bemutatását. Nem derül ki, hogy milyen regionális, felekezeti, világnézeti, mentalitásbeli különbségek tagolták ezt a társadalmat, illetve az sem, hogy ezek a különbségek milyen módon jelentek meg a vizsgálat tárgyát képező szakmai

egyesületekben. Azaz hiányzik a tanár-egyesületek tagságának elemzése, ezért pontosan nem tudjuk meg, mennyire képviselték az elemzett szervezetek a középiskolai tanárság egészét, illetve mely szegmensei maradtak alulreprezentálva. Különösen érdekes lett volna megvizsgálni azt, hogy a magyarországi nem magyar nyelvű középiskolák tanárai vajon részt vettek-e a vizsgált egyesületekben. A szerző is említi, hogy a középiskolai tanárság kulcsszerepet játszott a magyar nemzetépítésben, és éppen ezért lett volna érdekes, ha a szász, a román és a szerb iskolák tanári karáról, azaz a konkurens nemzetépítések aktorairól többet tudtunk volna meg. A porosz iskolák nemzetépítő funkciójáról pedig a szerző egyáltalán nem közöl semmit, pedig a szláv nyelvű lakosság elnémetesítésében nyilvánvalóan kulcsszerepet játszottak. Hasonlóképpen érdekes lett volna megtudni, hogy okozott-e problémát a katolikus vallású, illetve a lengyel vagy más szláv származású tanárok jelenléte a porosz oktatási rendszerben.

Mindeme hiányai ellenére a *Tanárok helye* alapos kutatáson nyugvó, jól felépített, meggyőzően érvelő könyv. Biztosnak látszik, hogy Keller Márkus eredményei szervesen beépülnek majd a magyar társadalomtörténetbe, és különösen a modernizációt vizsgáló kutatásokba. Ezzel együtt remélhetőleg a szerzőnek módja nyílik majd eredményeinek német nyelvű közlésére is, amivel a már korábban említett Sonderweg-vitához, illetve általában a német társadalomtörténeti kutatások további fejlődéséhez is hozzájárulhat.

Varga-Kuna Bálint